

conscientiae operatur, conscientiae praeiudicium (praeivium iudicium) valebit *in die iudicii*, ut quas actiones conscientia praedamnavit vel probavit ceu moraliter malas aut bonas, ipse iustus index damnatus sit vel probaturus. Inde tamen non est consequens, quod sicut graviter malas iudicabit dignas damnatione aeterna, etiam quomodocumque bonas iudicaturus sit dignas vita aeterna. « Si autem hi, qui naturaliter quae legis sunt faciunt, nondum sunt habendi in numero eorum, quos Christi iustificat gratia, sed in eorum potius, quorum etiam impiorum nec Deum verum veraciter colementum quaedam tamen facta vel legimus vel novimus vel audimus, quae secundum iustitiae regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito recteque laudamus... quid eis proderunt cogitationes excusantes *in die qua iudicabit Dominus occulta cordium, nisi forte ut mitius puniantur?*... nec illud *in iudicio Dei vacabit, quod in ipsa impietate damnabili magis alius alio minusve peccaverit* » s. Aug. De spiritu et litt. n. 48. cf. s. Hieronym. in Ezech. XXIX. T. V. p. 353; Origen. in Rom. I. II. n. 7.

Sicut ergo auctoritate communis interpretationis qua Patres et theologi consentiunt, ita etiam examine contextus, quod in superiori thesi instituimus, certum manet, ab Apostolo exhiberi ipsum lumen rationis tamquam principium cognoscens obligationem legis naturalis, quin positiva legis revelatio supponatur vel ut unica manifestatio legis naturalis vel ut conditio, sine qua non posset ratio ad eius cognitionem pervenire.

Fateor, totam hanc thesim videri posse velut παρεργον quoddam. Potuisset enim ex tractatu de gratia assumi ut certa rationalis haec legis cognitio ab Apostolo declarata; sed noluimus permittere, ut fundamentum ipsum, cui innititur argumentum *ethicum* pro facultate rationali cognoscendi existentiam Dei, in Scripturis propositum, rationalis scilicet cognitio legis et obligationis moralis a quopiam traduci possit velut « nonnullorum tantum sententia, » cui maxima pars Patrum et theologorum et ipse Apostoli contextus dicatur repugnare.

THESES V.

In Scripturis ad cognitionem existentiae Dei ex operibus Dei traditio positivae doctrinae de Deo ac fides minime supponitur tamquam conditio necessaria.

« Facultatem cognoscendi et factum cognitionis Dei existentis per lumen rationis ex operibus Dei Scripturae ita asserunt, ut revelationem positivam traditione propagatam nullatenus supponant tamquam conditionem, sine qua non possit ratio humana ad eam cognitionem pervenire; nec ad recognitionem tantummodo veritatis fide creditae, ut recentiores quidam interpretantur, sed ad rationalem cognitionem sufficiens manifestatio Dei per creaturas in iisdem Scripturis docetur. »

Interpretationi Scripturarum, quam in thesi improbamus, nulla subest ratio hermeneutica ex textibus et contextibus, nulla ex intellectu christiana antiquitatis petita; sed ea tota infertur a viris quibusdam eruditis, ne sistema philosophicum, cui se addixerunt, aliquid detrimenti patiat. Illud sistema in se multiplex ac varium pluribus expondere non vacat; quae vero nobis h. l. refutanda veniunt, ad hanc revocantur sententiam. Veritates, inquit, ordinis moralis et theologici vel omnes vel saltem, quas ipsi vocant fundamentales, et inter has nominatim existentia Dei ab humana ratione possunt quidem suscipi et credi, quia primitus positiva revelatione a Deo homini revelatae, et deinceps per institutionem et traditionem in totum humanum genus propagatae sunt; hac vero institutione et traditione destituti homines eas veritates perpetuo et necessario ignorarent. Negant enim illi viri eruditi, posse rationem humanam vi sua insita ad eas certo cognoscendas pervenire ex aliis veritatibus item insito lumine praecognitis, atque ideo negant Dei existentiam posse cognosci ex praecognita existentia huius universi. Cum vero incidunt in doctrinam Scripturarum in superioribus thesibus II. III. propositam, sibi et aliis persuadere conantur, in Scripturis cognitionem Dei traditione acceptam supponi, et illud unum doceri, rationem iam fide sin minus super-

naturali certe naturali informatam posse ex creaturis et in creaturis veritatis creditae confirmationem et recognitionem reperire. Contra hanc itaque novam et arbitrariam exegesin demonstramus, in testimoniosis superius propositis istam interpretationem nulla ratione posse admitti.

1º *Probatur argumento negativo*, quod in praesenti materia et spectato modo, quo in Scripturis rationalis cognitionis existentiae Dei declaratur, re ipsa est argumentum exclusivum suppositam ab adversariis necessitatem traditionis. Nullo in loco ubi de cognitione existentiae Dei ex creaturis sermo est, ullum est vestigium, ulla mentio necessariae revelationis positivae sive traditionis; sed semper ut elementa necessaria et sufficientia ad eam cognitionem comparandam ponuntur hinc natura rationalis, inde universum ut medium, per quod Deus se manifestet, et ex quo cognoscatur (1). Atque adeo per considerationem, qua ratio circa hoc aspectabile universum versatur, dicitur Dei manifestatio in actu secundo compleri: « quod notum est (sive cognoscibile) Dei, manifestum est in illis » (*φανερον ἐστιν ἐν αὐτοις*). Tum causa enuntiatur, qua fit manifestum: « Deus enim illis manifestavit » (*ἐφανερώσει*). Denique modus et elementa manifestationis describuntur: « invisibilia enim ipsius per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur » (*τοις ποιημάσι νοούμενα καθορᾶται*). Res aspectabiles sunt medium, cuius intellectione invisibilia Dei veniunt in intellectum, et mente conspiciuntur Rom. I.

Pariter in libro Sapientiae statuitur generale principium: « potest creator videri ab homine » (*ὁ γενεσιοργος ἀντων θεωρεῖται*); definitur cognitionis medium « ex magnitudine et specie creaturarum » (*ἐκ μεγεθους και καλλονης κτισματων*); additur modus cognitionis: cognoscitur *concludendo* a creaturis ad creatorem (*ἀναλογως θεωρεῖται*). Ex hoc generali principio reprehenduntur homines, qui Deum creatorem ignorant, « qui non intellexerunt eum qui est » (2).

(1) Cf. Greg. M. Moral. I. XXVII. c. 5.

(2) Οὐκ ἵχος εἰδοντες non potuerunt intelligere, impotentia culpabili quia voluntaria, quam Paulus explicat disertius: « non probaverunt Deum habere in notitia, » οὐκ ἔδοκομος non aestimaverunt, non

Undenam potuissent et debuissent intelligere? « Ex his quae videntur bona » (*ἐκ των ὄρωμενων ἀγαθων*) (1); « operibus attendentibus » (*τοις ἐργοις προσεχοντες*).

In Actibus XIV. 16. Paulus diserte commemorat testimonium Dei de se ipso ad omnes gentes, illud vero restrinxit ad testimonium factorum, ad testimonium per beneficia naturalia: « non sine testimonio semetipsum reliquit, beneficiens de coelo, dans pluvias » etc.

Atqui a) incredibile est, scriptores inspiratos in tam sollicita declaratione modi cognoscendi Deum reliqua omnia enumerasse, quae ex hypothesi adversariorum sine illa supposita cognitione per traditionem ne locum quidem habere possunt, hanc unam ex hypothesi necessariam et per se solam sufficientem, et omnibus suppeditatam, et facillimam numquam indicasse, ubi de culpa hominum agebant verum Deum ignorantium, si censuissent cognitionem illam traditionalem esse fundamentum et conditionem necessariam ad *recognitionem* Dei ex creaturis, cuius quidem *recognitionis* nec nomen nec res in omnibus illis locis uspiam reperitur. b) Est incredibile sacros scriptores, si fuissent in sententia adversariorum, totum crimen gentilium, quo essent inexscusabiles, revocasse ad neglectum et abusum *recognitionis* ex creaturis, nulla facta mentione neglectus

erant solliciti; dixerat enim paulo ante, eos cognovisse Deum, sed commutasse gloriam Dei in similitudinem imaginis hominis, et veritatem Dei in mendacium. Deum verum cognoverunt, sed pervertentes eius ideam, transtulerunt nomen et cultum ad creaturam (cf. Sap. XIV. 21); quae est rationalis naturae ingens perversio (*ματαιοι φυσει*) et mendacium illud grande, ex quo creatura ipsa, quatenus aestimatur et collitur ut Deus, dicitur mendacium, in oppositione ad Deum qui est veritas Rom. I. 21. 23. 25. 28.

(1) « Aliud est Deum cognoscere in creatura, aliud per creaturas. Cognoscere Deum in creatura, est cognoscere eius praesentiam et influentiam in creatura (haec in nobis esset recognitio, quae praesuppereret cognitionem Dei aliunde haustam; sicut in Beatis de quibus Bonaventura loquitur, cognitione Dei in creatura supponit visionem intuitivam)... Cognoscere Deum per creaturam (seu ex creatura), est elevari a cognitione creaturae ad cognitionem Dei quasi per scalam medium, et hoc est proprie viatorum, ut dicit Bernardus ad Eugenium » (Consider. I. V. c. 1.) s. Bonavent. 3. dist. 3. a. 1. q. 3.

et abusus cognitionis ex tradita revelatione. c) Est adhuc incredibilis, Paulum qui studiose quodammodo quaerit testimonium et locutionem Dei ($\phi\chi\nu\epsilon\rho\omega\tau\iota\omega$) ad omnes gentes, quam conferat cum Dei testimonio ad populum electum, neglexisse testimonium proprie dictum, quod adversarii supponunt omnibus gentibus fuisse fundamentum cognitionis Dei, et ad testimonium metaphoricum creaturarum unice appellasse. Neque vero d) dici potest, scriptores sacros in declaratione modi, quo gentiles ex creaturis Deum cognoscere potuissent et debuissent, revelationem de Dei existentia a gentibus traditione acceptam tamquam necessarium fundamentum recognitionis ex creaturis tacuisse ideo, quia per se nota erat impossibilitas cognitionis ex creaturis absque supposita fide traditionali; adeoque omnibus evidens, illam fidem ut fundamentum praesupponi in omni sermone, qui instituatur de cognitione rationali ex creaturis. Quomodo enim haec humanae rationis conditio potest fingi notissima, ut in studiosa licet descriptione cognitionis rationalis tacite supponi potuerit, cum omnibus gentilibus quorum abusum rationis et neglectum cognitionis Dei ex iis, quae facta sunt, Scripturae accusant et reprehendunt, illa sive necessitas sive existentia traditionis fuerit incompta; unde nostri adversarii ipsi, quibus illa hypothesis plane est necessaria, ut suam sententiam cum Scripturis conciliare possint, accusare solent velut capitalem errorem philosophiae gentilium, quod solo lumine rationis a cognitione visibilium ad cognitionem invisibilium pertingi posse putaverint.

2º Probatur argumento excludente, quoniam per oppositionem in Scripturis docetur, verum Deum, licet non positiva revelatione gentilibus innotuerit, lumine tamen rationis cognosci ab eis potuisse et debuisse.

a) Apostolus Rom. I. tacite opponit medium cognitionis Dei pro gentilibus et pro Iudeis, manifestationem per creaturas et revelationem immediatam. Habens enim propositum ostendere, reos esse et inexcusabiles tam Iudeos quam gentiles, in utrisque tamquam fundamentum assumit cognitionem Dei, quod cum Deum cognovissent,

non sicut Deum glorificaverunt. Cognitio Dei in Iudeis non erat probanda, sed eam assumit Apostolus ut notissimam, quia eis Deus revelatione positiva se manifestavit; at probanda erat cognitio vel possibilitas et ideo officium cognoscendi Deum in gentilibus. Probat autem hanc possibilitatem et hoc officium eo, quod non solum Iudeis, sed etiam gentilibus facta est manifestatio Dei. Quaeritur qualis sit haec manifestatio? Paulus respondet: Iudeis se manifestavit per revelationem positivam, quod notum suppontur; gentilibus per lumen rationis ut per principium agens, per creaturas ut per obiectum immediatum cognitionis: « Deus illis manifestavit; *invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* » Adversarii ad eandem quaestionem respondent: Iudeis Deus se manifestavit per revelationem positivam Mosaicam, gentibus per revelationem positivam factam Adamo et ad eas traditione derivatam, sine qua nulla est in creaturis ad humanam rationem manifestatio Dei. At sinant, ut retineamus verba Apostoli, et eis non substituamus alia non ex Apostolo, sed ex praeconcepto systemate philosophico desumpta. Neque h. l. neque alibi in Scriptura, ubi agitur de cognitione Dei penes Iudeos et penes gentiles, ullum est vestigium oppositionis inter revelationem Mosaicam et revelationem primitivam; sed agitur de manifestatione mediata per creaturas in oppositione ad manifestationem immediatam per revelationem, quandocumque et per quemcumque praeconem haec facta sit. Ubi ergo huic revelationi positivae opponitur manifestatio alia ad gentes, qua « *invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta conspiciantur,* » in hac posteriori illa prior non includitur, sed vi ipsius oppositionis excluditur.

Imo Paulus diserte declarat, illam manifestationem gentibus factam per creaturas, esse per se sufficientem. Cum enim dixisset, cognoscibile Dei esse in illis cognitum et manifestum ($\phi\alpha\nu\epsilon\rho\omega\eta$), quia Deus eis manifestavit; subiungit rationem, cur illa sit et merito dicatur *manifestatio Dei*. Ratio est, quia intellectus humanus habet vim atque adeo sufficit ad invisibilia Dei cognoscenda per creaturas.

« Deus manifestavit » ἐφανερώσε, se ipsum gentibus reddidit actu manifestum φανερόν. Cur et quomodo haec est manifestatio Dei actualis? Respondet Paulus: quia existit ordo creaturarum ad Deum, et humana ratio hunc ordinem vi sua perspicit: « Deus manifestavit; invisibilia enim ipsius per ea quae facta sunt, intellecta (νοομένα vi propria intellectus) conspi- ciuntur. » Ubi probe advertatur, hoc secundo inciso, quo ratio redditur manifestationis, non merum factum, sed obiectivum ordinem et naturam rerum declarari. Haec autem omnia vera non essent, nisi Deus, ut totidem verbis dicitur, se redderet actu manifestum per creaturas, et humana ratio sufficeret ad Deum ita per creaturas manifestatum cognoscendum; sed cognitio Dei esset tantummodo per positivam doctrinam, et per creaturas recognitio dumtaxat et approbatio istius traditae doctrinae ac cognitionis.

b) Eadem est oppositio diserta Act. XIV. 16. coll. 14; XVII. 26. 27. coll. 30. inter testimonium Dei, quod pro hominibus posuit de se ipso in creaturis, ut quaerant Deum, et inter positivam revelationem, qua annuntiatur idem Deus vivus, creator coeli et terrae. Pari fere modo opponitur cognitio sapientiae Dei relucens in creato hoc universo per sapientiam rationalem, et cognitio divinorum per praedicationem, quae fidem postulat ante scientiam, et ideo videtur stultitia sapientibus, qui ipsi stulti facti sunt 1. Cor. I. 21: « Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum; placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes » (1).

(1) S. Thomas in h. l. ita commentatur. « Mundus i. e. mundani non cognoverunt Deum per sapientiam ex rebus mundi acceptam, et hoc in Dei sapientia. Divina enim sapientia faciens mundum, sua indicia in rebus mundi instruit secundum illud Ecclesi. I: effudit illam super omnia opera sua, ita quod ipsae creaturae per sapientiam Dei factae, se habent ad Dei sapientiam, cuius indicia gerunt, sicut verba hominis ad sapientiam eius, quam significant. Et sicut discipulus peruenit ad cognoscendum magistri sapientiam per verba, quae ab ipso audit; ita homo poterat ad cognoscendum Dei sapientiam per creaturas ab ipso factas incipiendo peruenire secundum illud Rom. I: invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta conspiuntur. Sed homo per sui cordis vanitatem a rectitudine divinae cognitionis deviavit. Unde dicitur Io. I: in mundo erat, et

c) Explicata demum et disertissima oppositio est Rom. II. inter cognitionem legis moralis per naturam et per revelationem positivam, ut in superioribus thesibus abunde demonstratum est. In lege autem omnium primum et totius legis fundamentum est illud: « ego Dominus Deus tuus. » Quin imo etiam lege morali generatim per se spectata, dum legis formaliter ut obligationem inducentis promulgatio declaratur esse per naturam in oppositione ad revelationem, eo ipso non minus manifestatio Dei declaratur esse per naturam in eadem oppositione ad revelationem, quia in manifestatione obligationis moralis ad humanam rationem iam implicita continetur manifestatio Dei legislatoris modo, quo superius dictum est.

3º Probatio ex distinctione inter primam cognitionem Dei confusam, quae sponte velut sua humanae rationi exortatur, et cognitionem distinctiorem, quae diligentiori consideratione comparari potest. Haec distinctio a Patribus disertius declarata, ut in sequentibus videbimus, iam in Scripturis, de quarum doctrina nunc quaerimus, reperitur indicata. Dicitur vero non modo excultior, sed etiam primitiva illa confusa notitia Dei rationi humanae ex consideratione creaturarum derivata.

Iuxta doctrinam s. Pauli in Atheniensium Areopago propositam Act. XVII. 26-28. imprimis hoc universum in cursu suo physico et historico est dispositum ad totum genus humanum tamquam terminus, a quo omnibus oriantur inquisitio Dei. Est id intestinum ordinato huic mundi cursui, hic finis operis ei velut concretus, ut humana ratio his operibus adtendens quaerat Deum: « fecit ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem

mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. Et ideo Deus per quaedam alia ad sui cognitionem salutiferam fideles adduxit, quae in ipsis rationibus creaturarum non inveniuntur, propter quod a mundanis hominibus, qui solas humanarum rerum considerant rationes, reputantur stulta. Et huiusmodi sunt documenta fidei. Et est simile, sicut si aliquis magister considerans, sensum suum ab auditoribus non accipi per verba quae protulit, studet aliis verbis uti, per quae possit manifestare quod habet in corde » S. Th. in 1. Cor. I. lect. III.

terrae, definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum (cursum physicum et historicum), *quaerere Deum*» (cf. supra p. 44. sq.). Haec inquisitio factoris ex factitamentis, ut loquitur Tertullianus, includit iam aliquam confusam et obscuram notitiam Dei, et est evidenter prima oboriens Dei cognitio, quae non supponit aliam antecedentem. Atqui haec ipsa a Paulo dicitur oborta ex consideratione creaturarum in ordinato suo cursu. Ergo iuxta philosophiam, si ita loqui fas est, apostolicam et revelatam in Scripturis hoc universum ordinatum est a Deo pro genere humano ad ipsam primam Dei notitiam excitandam quamvis adhuc obscuram et confusam, qua homines ad ulteriore inquisitionem inducantur, quin huic primae notitiae velut conditio *sine qua non* et velut necessarium fundamentum supponatur alia Dei cognitio ex tradita revelatione de existentia Dei. Nam haec supposita notitia Dei quae esset ex traditione, ab Apostolo certe non intelligitur notitia illa primitiva et obscura, quam expresse dicit esse ex mundi consideratione: «*definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum, quaerere Deum.*» Nec ab eodem Apostolo supponitur notio Dei clara ex traditione; nam ad hanc ait gentibus ex prima notitia obscura perveniendum fuisse per eandem mundi considerationem: «*si forte attracent eum aut (καὶ) inveniant*».

Prima illa obscura et confusa idea ac notitia Dei ex attente ad creaturas communis est generi humano (omne genus hominum appellat Apostolus), adeoque omnibus ratione utentibus; unde ex ipsa universalitate intelligitur velut sponte et indeliberate oboriri. At vero in ulteriori inquisitione et expolitione iam postulatur applicatio rationis deliberata, quod pertinet ad alterum stadium cognitionis Dei. Potest et tenetur homo recto usu rationis quae est *imago Dei*, primitivam illam et sponte obortam notitiam veri Dei ex ipsa visibilium consideratione excolare; at potest etiam in hac deliberata inquisitione suā culpā deficere. «*Si forte attracent eum aut inveniant*, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum; in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; sicut et quidam vestrorum poetarum dixit: ipsius

enim et genus sumus » vv. 27. 28; cf. Sap. XIII. 6-9. (1). Potest itaque homo primitivam ideam Dei ex creaturis sponte obortam, quia obscura est et confusa, applicare rebus quae Deus non sunt: «assumptio de numine divino naturaliter quidem inest omnibus (2), sed ignorantia peccatur circa id, quod colitur » Gregor. Nys. de beatitud. or. 5. T. I. p. 801; Tertull. contr. Marc. I. I. c. 11. Hoc utique non fit nisi rationis abusu, dum homines, ut loquitur s. Hieronymus (in Tit. I. 10.), «bonam mentium sementem, quae naturaliter habet notitiam Dei, inani persuasione perversunt, » et ideo sunt inexcusabiles Rom. I. 10; Sap. XIII. 8. Attamen in hac ipsa perversione idea Dei veri primitiva et spontanea manet inextirpabilis. Quia scilicet hinc quidem anima imago Dei facta est ipso naturali rationis lumine ad veritatem, et primo (non tempore sed fine) ad veritatem Dei cognoscendam, inde vero hoc universum est naturalis manifestatio creatoris ad animam rationalem. Haec causa est, cur illa idea ac notitia Dei tum velut sponte et indeliberate oboriatur, tum exterminari ab anima ratione utente non possit. Secundum haec Tertullianus, Minu-

Act. XVII.

(1) Fecit ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terrae, definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum, *quaerere Deum*:

(Ορισας προσταχμενους καιρους και τας ορθους της κατοικιας αυτων, ζητειν τον κυριον) 26. 27.

Si forte attracent eum aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum etc.

(Ει αρχαγε φηλαφησειν αυτον και ενροιεν, κατοιγε ου μηχραν απο ένος έκαστου ήμων υπαρχοντα) 27.

(2) Η περι το θειον υποληψις (sententia rationibus nondum distincte perspectis) έγκειται μεν πασι φυσικως ανθρωποις.

Sap. XIII.

Et hi fortasse errant, Deum quaerentes et volentes invenire; etenim cum in operibus illius convergentur, inquirunt.

(Κα γαρ αυτοι ταχα πλανωνται, θεον ζητουντες και θελοντες εύρειν έν γαρ τοις έργοις αυτου ἀναστρεφομενοι διερευνῶσι) 6. 7.

Si enim tantum potuerunt sci- re, ut possent aestimare saeculum, quomodo huius dominum non facilius invenerunt?

(Ει γαρ τοσουτον ισχυσαν ειδεναι, ινα δυνωνται στογατασθαι τον αιωνα, τον τουτων δεσποτην πως ταχιον ουκ εύρον;) 9. Cf. 1. Cor. I. 20.